

แนวทางการปรับเปลี่ยนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ
และการศึกษาตามอัธยาศัยสู่การศึกษาตลอดชีวิต
Guideline for Transforming the Office of the Non-Formal
and Informal Education (ONIE) towards Life-long
Education

เจนย นามชุ่ม¹ / อุดม รัฐอมฤต²
Khaneay Namchum¹/ Udom Ratamarit²

¹นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชากฎหมายมหาชน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

²ศาสตราจารย์ ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹Master Student in Public Law, Faculty of Law, Thammasat University

²Professor Dr., Advisor, Faculty of Law, Thammasat University

*Corresponding author Email: nong_54@hotmail.com

(Received: June 13, 2019; Revised: November 12, 2019; December 15, 2019)

บทคัดย่อ

ในการปรับเปลี่ยนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยไปสู่การจัดการศึกษาตลอดชีวิตนั้น ต้องทำให้ประชาชนตระหนักถึงความจำเป็นในการศึกษาตลอดชีวิต ประชาชนทุกคนและทุกช่วงวัยต้องได้รับโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียม เน้นให้ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง ควรมีการปรับโครงสร้างองค์กร บทบาทภารกิจ และการบริหารงาน รวมทั้งกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ปรับเปลี่ยนสถานะของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ให้เป็นนิติบุคคล และเป็นกรม ตามหลักการพื้นฐานในแนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต และการเรียนรู้ตลอดชีวิต

เพื่อส่งเสริมและยกระดับการศึกษาตลอดชีวิตให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นในทุกระดับ นอกจากนี้ หน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นใหม่ยังมีส่วนร่วมในการสนับสนุนและพัฒนาหน่วยงานภาครัฐ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันการศึกษาต่างๆ เพื่อสร้างความร่วมมือกันในฐานะ เครือข่ายพันธมิตรในกิจกรรมการส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิตและการเรียนรู้ตลอดชีวิต

คำสำคัญ: การเปลี่ยนแปลง สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาตลอดชีวิต

Abstract

In transforming changing the office of the non-Formal and Informal Education towards lifelong education, it need to make people be aware of the need for lifelong education. All people and all ages must be given equal educational opportunities and focus on motivation for learners to learn by themselves. The organization structure, the roles, and the administration, as well as all related educational laws should have been adjusted by transforming the status of the office of Non-Formal and Informal Education into a juristic person and a department in accordance with the fundamental principal of lifelong education concept, and lifelong learning promotion in order to improve lifelong education more effective at all levels. Furthermore, the new department enables to encourage and develop other government agencies, local administrative organizations and educational institutions to collaborate as networking partners in providing lifelong education or lifelong learning activities.

Keywords: Transforming, Office of the Non-Formal and Informal Education, Life-long education

บทนำ

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (สำนักงาน กศน.) พัฒนามาจาก “การศึกษาผู้ใหญ่” นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2483 เป็นต้นมา โดยมีรากฐานมาจาก “กองการศึกษาผู้ใหญ่” กรมสามัญศึกษา มีภารกิจคือ การแก้ปัญหาการไม่รู้หนังสือและปลูกฝังให้รู้จักหน้าที่พลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ต่อมาได้มีการขยายขอบเขตการให้บริการ การศึกษานอกโรงเรียน และการปรับปรุงคุณภาพให้แก่ประชาชนได้อย่างกว้างขวางทั่วประเทศ จึงได้มีการจัดตั้งกรมการศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งเป็นส่วนราชการ ระดับกรม สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ขึ้นเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2522 ตามมาตรา 8 แห่งพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 216 ลงวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2515 (ฉบับที่ 22) (พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประกาศคณะปฏิวัติ พ.ศ. 2522) สุรพล นิติไกรพจน์ และคณะ (2556: 6) ได้ทำการวิจัย เรื่อง แนวทางและความเป็นไปได้ในการปรับเปลี่ยนภารกิจบทบาทและอำนาจหน้าที่ของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (สำนักงาน กศน.) กล่าวว่า ในปี พ.ศ. 2545 ได้มีการปฏิรูประบบราชการ และได้ตราพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2546 จึงมีการแบ่งงานภายในกระทรวงศึกษาธิการ ได้แก่ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา ให้เป็นส่วนราชการขึ้นตรงต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และมีฐานะเป็นนิติบุคคลและเป็นกรมตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน และการแบ่งส่วนราชการภายในส่วนราชการให้ออกเป็นกฎกระทรวงและระบุอำนาจหน้าที่ของแต่ละส่วนราชการไว้ ทำให้กรมการศึกษานอกโรงเรียน ถูกยุบรวมเป็นสำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ไม่มีฐานะเป็นกรมมีผู้อำนวยการสำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียนเป็นผู้บังคับบัญชา

ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พุทธศักราช 2551 จึงปรับภารกิจเป็นสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษา

ตามอัยยาศัย (สำนักงาน กศน.) และให้ผู้อำนวยการสำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน ปฏิบัติหน้าที่เลขาธิการ กศน. ถึงแม้สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตาม อัยยาศัย จะเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและ การศึกษาตามอัยยาศัย พ.ศ. 2551 แต่สำนักงาน กศน. ก็ยังคงเป็นเพียงสำนักหนึ่งใน สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ที่ไม่มีฐานะเป็นกรมและไม่เป็นนิติบุคคล และไม่สามารถ บริหารจัดการในเรื่องต่างๆ ได้ จึงทำให้เกิดความไม่คล่องตัวในการบริหารงาน สำนักงาน กศน. จึงได้พยายามที่จะทบทวนโครงสร้างและบทบาทหน้าที่เพื่อกลับมาเป็นกรม และเป็น นิติบุคคลอีกครั้งหนึ่ง

กรมการศึกษานอกโรงเรียนถูกลดฐานะลงเป็นสำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน ในสังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิรูปการศึกษาและการปฏิรูป ระบบราชการ ทำให้การบริหารงานของ กศน. ในส่วนกลาง หมดสภาพความเป็นนิติบุคคล อำนาจหน้าที่และความคล่องตัวในการบริหารงานลดลง แต่บทบาทและภารกิจเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่สังคมไทยในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกอย่างรวดเร็วในด้านต่างๆ แต่การบริหารงานของ กศน. ที่มีบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบและพันธกิจ ที่สำคัญอย่างยิ่งใน การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์กลับมีสภาพตามกฎหมายที่ขาดความคล่องตัว ทำให้มีปัญหาใน การดำเนินงานหรือการบริหารงานของสำนักงานอันเนื่องมาจากโครงสร้างส่วนราชการเดิม ไม่เหมาะสม จึงส่งผลกระทบต่อการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัยยาศัยใน อนาคต ซึ่งมีบทบาทที่จำเป็นและสำคัญหลายประการ ดังนี้

1. ประชาชนทุกช่วงวัยต้องได้รับโอกาสและการเข้าถึงการศึกษานอกระบบและ การศึกษาตามอัยยาศัยอย่างเท่าเทียมและเสมอภาค
2. การเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยยุค 4.0 ที่ต้องมีการปฏิรูปการศึกษา โดยการนำ นวัตกรรม และเทคโนโลยีทางการศึกษาใหม่ๆ มาใช้ในการจัดการเรียนการสอน เพื่อให้ ประชาชนได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพและเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น
3. การบริหารงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัยยาศัยต้องมีความคล่องตัว สมองต่อความต้องการของประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

4. การประสานงาน การพัฒนารูปแบบ การจัดการเรียนการสอนร่วมกับภาคีเครือข่าย โดยสนับสนุนให้มีภาคีเครือข่ายที่มีปริมาณมากขึ้น ทำให้การจัดการศึกษาได้ทั่วถึงและมีมาตรฐาน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

จากความสำคัญดังกล่าวข้างต้นจะเห็นว่าการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญและกำหนดเป็นนโยบายหลักเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ ซึ่งในปัจจุบันประเทศต่างๆ ให้ความสำคัญกับการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยมีพื้นฐานจากการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ดังนั้นเพื่อให้การบริหารงานมีความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพ มีโครงสร้างทางการบริหารการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยที่ชัดเจน จึงจำเป็นต้องศึกษาแนวทางการปรับเปลี่ยนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (สำนักงาน กศน.) ให้เป็นกรม และการยกฐานะกองการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้นเป็นกรมการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อนำไปสู่การศึกษาตลอดชีวิต

แนวคิดการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

กระบวนการเรียนรู้การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย สะท้อนจากปรัชญาของการ “คิดเป็น” กล่าวคือ ความต้องการของมนุษย์ทุกคนมีความแตกต่างกัน แต่มนุษย์ทุกคนมีความต้องการร่วมกัน คือ มนุษย์ต้องการความสุข ย่อมทำให้มนุษย์และสิ่งแวดล้อมผสมกลมกลืนกัน โดยมนุษย์จะปรับตัวให้เข้ากับสังคมสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาหรือโดยการปรับสังคมสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับมนุษย์ หรือปรับตัวเองและสังคมสิ่งแวดล้อม ซึ่งมนุษย์ที่จะทำได้เช่นนี้ต้องรู้จักคิด รู้จักใช้ปัญญา รู้จักตนเองและธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี จึงจะเรียกได้ว่า “คนคิดเป็น” นั่นก็คือ เป็นผู้ที่รู้จักปัญหาเรื่องทุกข์ รู้จักสาเหตุแห่งทุกข์ ซึ่งมีอยู่ในมนุษย์ทุกคนและสภาพแวดล้อม รู้จักวิเคราะห์หาวิธีดับความทุกข์จึงเกิดความสุข ถ้ายังไม่เกิดความสุขก็ต้องย้อนกลับไปพิจารณาข้อมูลให้ครอบคลุมทั้งด้านวิชาการตนเอง และสิ่งแวดล้อมอีกครั้งจนกว่าจะพอใจ ซึ่งตามแนวคิดของ โกวิทย์

วรพีพัฒน์ ไตรริเริ่มนำแนวคิดเรื่อง “คิดเป็น” มาเป็นเป้าหมายในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ได้ ประยุกต์แนวความคิดในเรื่อง “คิดเป็น” และนำมาเป็นเป้าหมายสำคัญในการให้บริการ การศึกษาผู้ใหญ่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา (สุรพล นิติไกรพจน์ และคณะ, 2556: 1) โดยมีหลักการที่เป็นหัวใจสำคัญคือ การวิเคราะห์ปัญหาและแสวงหาคำตอบหรือทางเลือกเพื่อ แก้ปัญหา คิดอย่างรอบคอบโดยอาศัยข้อมูลตนเอง ข้อมูลสังคม สิ่งแวดล้อมและข้อมูลทาง วิชาการประกอบการตัดสินใจ แก้ปัญหาหรือหาทางเลือกเพื่อนำไปปฏิบัติ รู้จักคิดเพื่อ แก้ปัญหา ด้วยการกระทำอย่างเหมาะสมและพอดี

โกวิท วรพีพัฒน์ กล่าวว่า "คิดเป็น" หมายถึง กระบวนการที่คนเรานำมาใช้ใน การตัดสินใจ โดยต้องแสวงหาข้อมูลของตนเอง ข้อมูลของสภาพแวดล้อมในชุมชนและสังคม และข้อมูลทางหลักวิชาการ แล้วนำมาวิเคราะห์หาทางเลือกในการตัดสินใจที่เหมาะสม มีความพอดีระหว่างตนเองและสังคม (โกวิท วรพีพัฒน์, 2561) โดยมีหลักการว่า เรียนแล้ว สามารถนำข้อมูลทางวิชาการ ข้อมูลข้อจำกัดส่วนตัวของแต่ละบุคคล และข้อมูลเกี่ยวกับ สังคม มาประมวลแล้วคิดหาคำตอบให้กับปัญหาของแต่ละคนหรือสังคม ซึ่งจะได้คำตอบที่ หลากหลายและตรงกับสภาพของแต่ละบุคคลหรือสังคม ไม่ใช่ว่าหนังสือบอกไว้อย่างไรแล้ว ต้องทำตามเหมือนกันหมด คิดเองไม่เป็น แต่ถ้าคิดเป็นแล้วคำถามหรือปัญหาเดียวกันอาจได้ คำตอบไม่เหมือนกันก็เป็นได้

จากแนวคิดการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของ ดร.โกวิท วรพีพัฒน์ ทำให้สำนักงานส่งเสริม การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย กำหนดหลักการของการจัดการศึกษานอก ระบบเพื่อให้การศึกษาเกิดประโยชน์สูงสุด

หลักการของการศึกษานอกระบบ

หลักการจัดการศึกษานอกระบบยึดหลักการและความมุ่งหมายโดยภาพรวมตาม พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติควบคู่กับหลักการการศึกษานอกระบบ หลักความเสมอภาค การมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบ กระบวนการเรียนรู้ ความหลากหลาย ความยืดหยุ่น การบูรณาการ การกระจายอำนาจ เพื่อให้การศึกษานอกระบบเกิดประโยชน์สูงสุดแก่

ประชาชน ความเชื่อพื้นฐานของการจัดการศึกษานอกระบบ เป็นความเชื่อที่แสดงจุดยืนอย่างชัดเจนว่า การศึกษาอาจเกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่ง ไม่เฉพาะในโรงเรียนเท่านั้น การศึกษานอกระบบอาจพิจารณาได้ 2 มิติ คือ

มิติที่ 1 เป็นการศึกษาที่จัดขึ้นนอกเหนือจากที่จัดในโรงเรียน โดยมีหลักสูตรวิธีการจัดการเรียนการสอน การวัดและประเมินผลเช่นเดียวกัน แต่ก็มีคามยืดหยุ่นสามารถปรับให้เหมาะสมกับสภาพของชุมชน ผู้เรียนสามารถนำเนื้อหาจากสภาพแวดล้อม หรือความต้องการของผู้เรียนมากำหนดเป็นหลักสูตรก็ได้

มิติที่ 2 เป็นการศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับผู้ที่อยู่นอกระบบโรงเรียน เป็นผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงบริการที่โรงเรียนจัดให้ได้ โดยข้อจำกัดต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ตลอดจนทางด้านร่างกายจิตใจ ที่สำคัญคือส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่ ซึ่งมีความรู้และประสบการณ์ในการใช้ชีวิตและการทำงานมาระดับหนึ่ง สามารถรับผิดชอบตนเองได้ การจัดการศึกษาจึงใช้หลักการสอนผู้ใหญ่ (Andragogy) เป็นหลักการสำคัญ (อัญชลี ธรรมะวิสิฎฐ์, 2551)

หลักการของการจัดการศึกษาทั้ง 2 มิติ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (สำนักงาน กศน.) ได้นำมาเป็นแนวทางในการจัดการศึกษานอกระบบ โดยยึดความต้องการของผู้เรียนเป็นสำคัญ กลุ่มเป้าหมายของการศึกษานอกระบบส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้ประกอบอาชีพการทำงาน มีภาระหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ ทั้งด้านครอบครัว สังคม และประเทศชาติ จึงมีข้อจำกัดในเรื่องการเรียนรู้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวทำให้การจัดกระบวนการเรียนรู้ไม่เหมือนกับเด็ก เพราะมีอะไรที่แตกต่างกันหลายอย่าง เช่น ความคิดอ่าน ประสบการณ์ ความพร้อม การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจึงจำเป็นต้องให้สอดคล้องกับความต้องการและธรรมชาติของผู้เรียน ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม นำความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน และส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง เพราะฉะนั้นจึงไม่มีเวลาที่จะไปติดตามหาข้อมูลข่าวสารจาก กศน. อำเภอลงทะเบียนเรียน จึงต้องพึ่งเครือข่ายสังคมออนไลน์ในการศึกษาหาความรู้ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของขวัญศิริ เทพพิทักษ์ และบุปผา บุญทิพย์ ที่ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพื่อการเรียนรู้ของนักศึกษาคุนยการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ระดับชั้น

มัธยมศึกษาตอนปลาย ในจังหวัดเพชรบุรี พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่เป็นนักศึกษา กศน.ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ในจังหวัดเพชรบุรี ส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์จากการเรียนรู้ทางสังคมออนไลน์ในเรื่องการพัฒนาความรู้ด้านอื่นๆ ด้วยตนเอง มากที่สุด และนักศึกษา กศน. มีความพึงพอใจต่อการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพื่อการเรียนรู้มากที่สุด (ขวัญชีวี เทพพิทักษ์ และบุปผา บุญทิพย์, 2560: 119 – 120)

การศึกษานอกระบบเป็นกระบวนการของการศึกษาตลอดชีวิต มีภารกิจสำคัญที่มุ่งให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะการศึกษาพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตตามมาตรฐานของสังคมซึ่งเป็นสิทธิที่คนทุกคนพึงได้รับ นอกจากนี้ยังจะต้องได้รับการศึกษาที่ต่อเนื่องจากการศึกษาพื้นฐานนำความรู้ไปพัฒนาอาชีพ พัฒนาคุณภาพชีวิตและพัฒนาชุมชนและสังคมในที่สุด

อัญชลี ธรรมะวิธิกุล (2551) กล่าวว่า การจัดกระบวนการเรียนรู้ การศึกษานอกระบบจึงยึดหลักการสำคัญ 5 ประการ คือ หลักความเสมอภาคทางการศึกษา หลักการพัฒนาตนเองและการพึ่งพาตนเอง หลักการบูรณาการการเรียนรู้และวิถีชีวิต หลักความสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน และหลักการเรียนรู้ร่วมกันและการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

1. หลักความเสมอภาคทางการศึกษา กลุ่มเป้าหมายของการศึกษานอกระบบส่วนมากเป็นผู้พลัดโอกาส และผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ซึ่งอาจมีความแตกต่างทางด้านสถานภาพในสังคม อาชีพเศรษฐกิจ และข้อจำกัดต่างๆ ในการจัดการศึกษาและกระบวนการเรียนรู้การศึกษานอกระบบต้องไม่มีการเลือกปฏิบัติ หากแต่สร้างความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้อย่างเท่าเทียมกัน

2. หลักการพัฒนาตนเองและการพึ่งพาตนเอง การจัดการศึกษานอกระบบจะต้องจัดการเรียนการสอน และกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพของตนเอง สามารถเรียนรู้ เกิดความสำนึกที่จะพัฒนาตนเองได้ เป็นคนคิดเป็น ปรับตัวเพื่อให้ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา เรียนด้วยตนเอง พึ่งพาตนเอง เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอย่างเป็นปกติสุขท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม

3. หลักการบูรณาการการเรียนรู้กับวิถีชีวิต หลักการนี้อยู่บนพื้นฐานของการจัดการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับสภาพปัญหา วิถีชีวิต สภาพแวดล้อมและชุมชนท้องถิ่นของผู้เรียน ซึ่งเป็นหลักการที่สำคัญในการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา สิ่งดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ การจัดการเรียนรู้เป็นลักษณะของการบูรณาการจึงมีความเหมาะสม โดยบูรณาการสาระต่าง ๆ เพื่อการเรียนรู้ และบูรณาการวิธีการจัดการเรียนการสอน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้เรียนอย่างเป็นองค์รวม

4. หลักความสอดคล้องกับปัญหาความต้องการและความถนัดของผู้เรียน หลักการนี้เป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักความต้องการของตนเอง สามารถจัดการศึกษาให้กับตนเองได้อย่างเหมาะสม ครู กศน. มีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนร่วมกำหนดวัตถุประสงค์ สาระการเรียนรู้ วิธีการเรียน และการประเมินผล การเรียนรู้ของตนเอง ซึ่งเป็นกระบวนการศึกษานอกระบบที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

5. หลักการเรียนรู้ร่วมกันและการมีส่วนร่วมของชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันในกลุ่มผู้เรียนนับว่าสำคัญ เป็นการส่งเสริมและสร้างกัลยาณมิตรในกลุ่มผู้เรียน ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความผูกพัน เอื้ออาทร การช่วยกันและกัน ปลูกฝังวินัยในตนเอง ฝึกความรับผิดชอบ ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรเกิดขึ้นสำหรับผู้เรียนที่มีวุฒิภาวะ สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชน ก็นับว่าเป็นหลักการสำคัญในการจัดการศึกษานอกระบบ ชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา การจัดสรรทรัพยากรเป็นแหล่งเรียนรู้ และสนับสนุนในเรื่องอื่นๆ เพื่อผลิตผู้เรียนที่เป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนต่อไป

นอกจากหลักการการจัดการศึกษานอกระบบดังกล่าวแล้ว รูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญก็เป็นหลักการที่สำคัญที่ต้องนำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน เพื่อส่งเสริมสมรรถนะของผู้เรียนได้ ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบ เช่น การจัดการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน (Problem-based learning) ที่เริ่มต้นจากปัญหาเป็นตัวกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความอยากรู้ ผู้เรียนเกิดทักษะ ในการคิดวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหาและเสาะแสวงหาความรู้เพื่อค้นพบคำตอบเพื่อให้เกิดความเข้าใจในรายละเอียดของปัญหาและผู้เรียนประเมินผลการเรียนรู้ด้วยตนเอง (ณัฐกร ดวงพระเกษ, 2562: 70)

นอกจากนี้สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ยังจัดการศึกษาตามอัธยาศัย โดยให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองจากแหล่งเรียนรู้ต่างๆ เช่น ห้องสมุดประชาชน ซึ่งห้องสมุดมีบทบาทสำคัญต่อการส่งเสริมการอ่านสำหรับประชาชนเป็นอย่างมาก แต่ห้องสมุดประชาชนบางแห่งมีปัญหาในด้านการดำเนินการ เช่น มีวัสดุ อุปกรณ์ไม่เพียงพอ งบประมาณมีไม่เพียงพอที่จะใช้ในการจัดกิจกรรม ขาดบุคลากรที่มีความรู้จริง ขาดความร่วมมือจากผู้ร่วมงาน เวลาในการจัดกิจกรรม ซึ่งปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดกิจกรรม คือ 1) ความพร้อมด้านผู้บริหาร 2) ความพร้อมด้านบุคลากร 3) ความพร้อมด้านงบประมาณ 4) ความพร้อมด้านห้องสมุด 5) ความพร้อมด้านกิจกรรมส่งเสริมการอ่าน 6) ความพร้อมด้านนักเรียน 7) ความสามารถในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับผู้ปกครอง (สิรินาฏ วงศ์สว่างศิริ, 2559: 92) ดังนั้นการจัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่านในห้องสมุดประชาชนจึงควรได้รับการปรับปรุง เช่น การเพิ่มการประชาสัมพันธ์เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ได้รับทราบถึงกิจกรรมและบริการสารสนเทศของห้องสมุด นำกิจกรรมเข้าหาชุมชนโดยเชิญชวนประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่าน หน่วยงาน องค์กรทั้งราชการและเอกชนควรมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น ให้ความช่วยเหลือในกิจกรรมส่งเสริมการอ่านของห้องสมุดประชาชน ควรมีการจัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่านต่างเพิ่มมากขึ้น ควรมีการสนับสนุนและเพิ่มเติมงบประมาณด้านการสั่งซื้อทรัพยากรสารสนเทศ ซึ่งห้องสมุดควรมีทรัพยากรสารสนเทศทุกรูปแบบ คลอบคลุมเนื้อหาที่สนองความต้องการของประชาชน และสภาพท้องถิ่น และต้องมีการจัดสภาพแวดล้อมของห้องสมุดประชาชนให้น่าเข้าใช้ สร้างบรรยากาศให้มีชีวิตให้ร่มรื่นอยู่เสมอ (สิรินาฏ วงศ์สว่างศิริ, 2560: 144)

จากหลักการของการจัดการศึกษานอกระบบและรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย สามารถนำไปกำหนดเป็นแนวทางในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยในประเทศไทยได้

แนวทางการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยสำหรับประเทศไทย

ชนกนารถ บุญวัณณะกุล (2559) ได้กล่าวถึง แนวทางการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยสำหรับประเทศไทย ว่าประกอบด้วย 5 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่

1. กฎหมายและนโยบายการศึกษา จะต้องให้ความสำคัญกับการสร้างความเท่าเทียมและเป็นธรรม คนไทยทุกคน ทุกช่วงอายุ สามารถเข้าถึงโอกาสของการศึกษาได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยยังคงยึดถือปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และปรัชญาคิดเป็นแนวทางการดำเนินงาน และมีทิศทางของกฎหมายและนโยบายทางด้านการศึกษาอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย สอดรับกับกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ บัญญัติให้การศึกษาดูแลตลอดชีวิต โดยเป็นการศึกษาที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อให้บุคคลสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

2. โครงสร้างการบริหารและการกระจายอำนาจการศึกษา ควรมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารและการกระจายอำนาจการศึกษา อย่างเป็นรูปธรรมเพื่อให้การบริหารงานมีความต่อเนื่องและรวดเร็วมากขึ้น โดยกระจายอำนาจการบริหาร การตัดสินใจ จากส่วนกลางลงไปสู่ท้องถิ่นและชุมชน ให้สามารถขับเคลื่อนการดำเนินงานและบริหารงานด้วยตนเอง เพื่อสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

3. หลักสูตรและรูปแบบการจัดการศึกษา หลักสูตรจะต้องมีความยืดหยุ่นและหลากหลายตามความถนัดและความสนใจของผู้เรียน เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เรียนตามศักยภาพและความสามารถที่มีจัดรูปแบบการศึกษาให้เลือกอย่างหลากหลายวิธีการไม่ยึดติดกับกรอบที่เข้มงวด

4. การพัฒนาประชาชนเพื่อเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ควรเตรียมความพร้อมให้ประชาชนในชาติเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ให้มีนิสัยใฝ่การเรียนรู้พัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง มีทักษะ มีความรู้ ความคิดและจิตสาธารณะ และพัฒนาให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่ยั่งยืนต่อไปในอนาคต

5. การส่งเสริมภาคีเครือข่ายทางการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ควรจะมีความสัมพันธ์กันและสามารถเทียบโอนการศึกษาได้ทุกรูปแบบอย่างเป็นรูปธรรมด้วยการสร้างเครือข่ายจากทุกภาคส่วนในสังคม โดยส่งเสริมยกระดับและแสวงหาแนวร่วมอย่างต่อเนื่อง

นอกจากแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยดังกล่าวแล้ว การจัดการศึกษาของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย จะต้องใช้รูปแบบการจัดการศึกษาโดยใช้การคิดเชิงระบบ ซึ่งเป็นกระบวนการคิดที่มุ่งให้ผู้เรียนใช้ความรู้ความสามารถของตนเองที่มีในการเชื่อมโยงข้อมูลของปัญหาหรือสถานการณ์แบบองค์รวมในลักษณะที่ทุกส่วนมีการเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน เพื่อให้เกิดความตระหนักและหาแนวทางแก้ไขสภาพปัญหานั้นๆ ที่เผชิญอยู่ ด้วยแนวทางการปฏิบัติที่พยายามค้นหาวิธีเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์และการแก้ปัญหา (กฤษฎา วรพิน และคณะ, 2561: 128) และเมื่อเปรียบเทียบกับจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียนขนาดเล็ก ซึ่งมีกลยุทธ์การขับเคลื่อนคุณภาพการจัดการศึกษาของโรงเรียนขนาดเล็ก พบว่า กลยุทธ์ในการพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน ผู้บริหารโรงเรียนขนาดเล็กแต่ละท่านมีกลยุทธ์ในการพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนทั้งสิ้น 3 กลยุทธ์ คือ 1) การวิเคราะห์และแก้ไขปัญหา 2) การมีส่วนร่วมและเครือข่าย โดยการร่วมกับศูนย์เครือข่ายในการพัฒนานักเรียน และ 3) การสร้างแรงจูงใจให้กับนักเรียน

จากแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยในประเทศไทย สอดคล้องกับแนวทางในการจัดการศึกษานอกระบบของต่างประเทศ ที่มีการจัดการศึกษาตลอดชีวิต มีแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย ยกตัวอย่างเช่น การจัดการศึกษาของสาธารณรัฐเกาหลี

การจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยของสาธารณรัฐเกาหลี

พระราชบัญญัติการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตแห่งสาธารณรัฐเกาหลีได้ ค.ศ.1999 (Lifelong Education Act A.C.1999) เป็นกฎหมายที่มีความมุ่งหมายเพื่ออธิบายหลักสำคัญพื้นฐานที่รัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นต้องคำนึงถึงในการกำหนดระบบและการดำเนินการอันเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งกำหนดไว้ตามรัฐธรรมนูญและแผนแม่บท การศึกษาแห่งชาติ รูปแบบการจัดกิจกรรมการศึกษาตลอดชีวิตในสาธารณรัฐเกาหลีนั้น จากแนวทางการปฏิรูป การศึกษา และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตลอดชีวิต นำไปสู่รูปแบบกิจกรรมการศึกษาตลอดชีวิตซึ่งมีหลัก ดังนี้ (สุรพล นิตไกรพจน์ และคณะ, 2556: 6)

1. การศึกษาตลอดชีวิตที่เน้นมหาวิทยาลัยเป็นศูนย์กลาง (Lifelong Education Centered University) จัดให้ประชาชนที่ต้องการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อความเชี่ยวชาญเฉพาะสาขาในระดับมหาวิทยาลัย

2. เมืองแห่งการเรียนรู้ (Lifelong Learning City) เป็นโครงการระดับภูมิภาคที่มุ่งประกันสิทธิของประชาชนในการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อสามารถบูรณาการด้านสังคมและการพัฒนาเศรษฐกิจ

3. ระบบธนาคารหน่วยกิตการศึกษา (Academic Credit Bank System) ยอมรับประสบการณ์การเรียนรู้ของบุคคลในโรงเรียนและนอกโรงเรียนโดยอนุญาตให้ประชาชนที่มีพื้นฐานความรู้ที่แตกต่างเข้ารับการศึกษา ในระดับที่สูงกว่าจนถึงระดับปริญญาตรี

4. การรู้หนังสือผู้ใหญ่ (Adult Literacy) จัดการศึกษาขั้นพื้นฐานแก่ผู้ไม่รู้หนังสือให้เงินสนับสนุนหน่วยงานที่จัดโครงการส่งเสริมการรู้หนังสือ และวิทยากรส่งเสริมการรู้หนังสือ

5. การฝึกอบรมผู้ใหญ่ (Adult Training) จัดโครงการฝึกอบรมแก่นักการศึกษาหรือบุคลากรที่รับผิดชอบงานการศึกษาตลอดชีวิต ให้การสนับสนุนนักการศึกษาและบุคลากรการศึกษาตลอดชีวิตที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาตลอดชีวิต

วิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับมาตรการทางกฎหมายในการส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยได้มีพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ.2551 เป็นบทกฎหมายควบคุมในการดำเนินงานของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย แต่พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวนั้นยังมีปัญหากฎหมายในบางประเด็นซึ่งส่งผลเป็นอุปสรรคต่อการบริหารและการพัฒนาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยหลายประการ กล่าวคือ

1. ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการจัดและพัฒนาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยการศึกษาจะต้องได้รับการส่งเสริมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 49 ซึ่งบัญญัติไว้ว่า บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาไม่น้อยกว่าสิบสองปี ผู้ยากไร้ ผู้พิการหรือทุพพลภาพ หรือผู้อยู่ในสภาวะยากลำบากต้องได้รับสิทธิตามวรรคหนึ่งและการสนับสนุนจากรัฐ เพื่อให้ได้รับการศึกษาโดยทัดเทียมกับบุคคลอื่น การจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพหรือเอกชน การศึกษาเป็นทางเลือกของประชาชน การเรียนรู้ด้วยตนเองและการเรียนรู้ตลอดชีพ ย่อมได้รับความคุ้มครองและส่งเสริมที่เหมาะสมจากรัฐจากบทบัญญัติดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าการศึกษาของประเทศไทยมีการศึกษาที่ชัดเจน ดังนั้นกระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศให้ใช้หลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ซึ่งบุคคลเหล่านี้อาจไม่เคยได้ศึกษาจากระบบโรงเรียนมาก่อนหรืออาจจะศึกษาในระบบโรงเรียนมาบ้างแต่มีการออกกลางคันหรือไม่มีโอกาสศึกษาต่อด้วยเหตุผลความจำเป็นต่างๆ การศึกษานอกระบบจึงมีจุดมุ่งหมายที่ให้ผู้เรียนได้รับความรู้ ทั้งในด้านที่เป็นพื้นฐานแก่การดำรงชีวิต การอ่าน การเขียน การคิด คำนวณเบื้องต้น ความรู้ทางด้านทักษะ การประกอบอาชีพตลอดจนความรู้และข่าวสารข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน ในด้านต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต และการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาได้อย่างเหมาะสม มีการจัดการเรียนรู้ตามกลุ่มสาระ ทักษะการเรียนรู้ ความรู้พื้นฐาน สาระประกอบอาชีพทักษะการดำเนินชีวิต และ

การพัฒนาสังคม มีการกำหนดหน่วยกิตในแต่ละระดับชั้นที่แตกต่างกันไปเพราะในการวัดและประเมินผลจะมีการประเมินผลตามระดับชั้นของผู้เรียนนี้ด้วย ซึ่งในการเรียนของผู้เรียน การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น จะมีการพบกลุ่ม ในวันอาทิตย์ของทุกสัปดาห์ หรือจะมีการพบกลุ่มวันหยุดที่สัปดาห์ ที่จะมีการแบ่งแยกนักศึกษาบางกลุ่มมาทำการสอนเพราะว่านักศึกษาบางคนไม่สะดวกที่จะมาเรียนในวันพบกลุ่มในวันอาทิตย์ ซึ่งการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น จะมีการศึกษาในระยะเวลาที่สั้น ในระดับชั้นประถมศึกษาตั้งแต่ 1-6 ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น 1-3 และมัธยมศึกษาตอนปลาย 4-6 ทั้ง 3 ระดับชั้น แต่ละระดับชั้นจะใช้เวลาเรียนเพียง 2 ปี เท่านั้นในการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งการศึกษานอกระบบนั้นจะมีความแตกต่างจากการเรียนในระบบมาก ในการพัฒนาการเรียนรู้ การดำเนินชีวิต และความรู้ที่นักศึกษาได้รู้ในชั้นเรียน

จากประเด็นดังกล่าวนี้ จึงทำให้ผลกระทบเกิดขึ้นมากมายในการเรียนรู้ เพราะทำให้ผู้เรียนไม่สามารถที่จะอ่านออกเขียนได้ ผลกระทบได้มาจากการที่สอนโดยไม่มีขอบเขตหรือข้อบังคับในการศึกษา ในเมื่อผู้เรียนไม่เคยมาเรียน แต่สอบผ่าน ผู้เรียนจะถือว่าไม่มาเรียนก็สามารถจบง่ายได้เหมือนกันทำให้ผู้เรียนไม่ได้รับความรู้ที่ไม่แน่นไม่ชัดเจนในประเด็นของการศึกษา จึงทำให้ผู้เรียนที่จบจากการศึกษานอกระบบไม่สามารถเขียนหรืออ่านได้ ซึ่งไม่เป็นไปตามนโยบายของการศึกษานอกระบบ ซึ่งการศึกษานอกระบบนั้นควรมีหลักเกณฑ์ในการศึกษาที่ชัดเจน ความรู้ในระดับใดและการสอบเข้าที่ได้ได้บ้างและการเรียนการสอนที่มีข้อบังคับที่แน่นอนไม่หละหลวมจนเกินไป หรือในการรับนักศึกษาอกระบบจะต้องมีการตรวจสอบอย่างชัดเจน

2. ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับสถานที่สำหรับการศึกษานอกระบบ

การศึกษาของประเทศไทยได้มีการปฏิรูปการศึกษาในปี พ.ศ. 2552-2561 โดยให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาและการเรียนรู้ มุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาและการเรียนรู้ของคนไทยเพิ่มโอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคมในการบริหารจัดการเพื่อให้คนไทยได้เรียนรู้ตลอดชีวิต ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตาม

อัยาศัยอย่างมีคุณภาพ ให้บรรลวิสัยทัศน์ที่กำหนดไว้ว่า “คนไทยได้เรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ” กระทรวงศึกษาธิการจึงได้มีนโยบายให้มีการจัดตั้ง กศน.ตำบล ขึ้นเพื่อให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ระดับตำบล เป็นแหล่งเรียนรู้ สำหรับประชาชนเพื่อประชาชนได้ใช้ในการแสวงหาความรู้เพื่อให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ของประชาชนในชุมชน ดังนั้นจึงมีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนขึ้น ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน คือ ศูนย์กลางการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับประชาชนในชุมชน โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ ก่อให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ การเสริมสร้างประชาธิปไตยและมุ่งการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ซึ่งในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน จะมีการจัดตั้งอยู่ในชุมชน กำกับดูแลโดยองค์กรชุมชน เป็นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อปวงชนตามแนวทางการจัดการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยนั้นจะมีกิจกรรมร่วมกับชุมชน การสร้าง การสานสัมพันธ์กับประชาชนในชุมชนในการทำโครงการพัฒนาชุมชน ซึ่งการจัดการศึกษาในชุมชนเป็นการศึกษาที่ช่วยส่งเสริมให้สังคมไทยเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ การส่งเสริมการดำเนินงานของการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยในเรื่องศูนย์การเรียนรู้ซึ่งมีหลักการในการสนับสนุนคือ จัดให้มีสื่อการเรียนรู้ต่างๆ ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเป็นของประชาชน ระบบการดำเนินงานควบคุมดูแลโดยองค์กรชุมชน ดังนั้นในการที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนได้เกิดขึ้นนั้น เพราะการดำเนินงานกับภาคีเครือข่าย โดยที่จะต้อง มี กศน.ตำบล และครูประจำศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เป็นการดูแลและการสร้างภาคีเครือข่ายภายในชุมชนนั้นด้วย (นารถฤติ รักขันโท, 2558)

การปรับเปลี่ยนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้เป็นกรมเพื่อนำไปสู่การจัดการศึกษาตลอดชีวิต

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า การปรับเปลี่ยนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้เป็นกรมเพื่อนำไปสู่การจัดการศึกษาตลอดชีวิต สามารถดำเนินการได้ตามแนวทางดังต่อไปนี้

1. ในการบังคับใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พบว่า บทบาทและภารกิจครอบคลุมทั้งการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย แต่สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยไม่มีสถานะเป็นนิติบุคคลและเป็นกรม โดยมีการบริหารงานอยู่ภายใต้สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ส่งผลต่อความคล่องตัวเกี่ยวกับการอนุมัติ อนุญาต และการสั่งการตามที่กฎหมายต่างๆ ที่ให้อำนาจแก่หัวหน้าส่วนราชการ (ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ) รวมทั้งโครงสร้างการบริหารงานไม่สอดคล้องกับปริมาณงานในปัจจุบัน และปริมาณงานในอนาคตที่ต้องรองรับการส่งเสริมการจัดการศึกษาตลอดชีวิตและการเรียนรู้ตลอดชีวิต จึงควรปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย และกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เพื่อกำหนดบทบาทและอำนาจหน้าที่ให้หน่วยงานที่ส่งเสริมการจัดการศึกษาตลอดชีวิตและการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีสถานะเป็นนิติบุคคลและเป็นกรม กำหนดโครงสร้างการบริหารงาน การแบ่งหน่วยงานภายใน และขอบเขตอำนาจหน้าที่ที่เหมาะสมและมีศักยภาพ โดยการกระจายอำนาจการตัดสินใจ ลดความซับซ้อนซึ่งจะส่งผลต่อความคล่องตัวในการบริหารงานมากยิ่งขึ้น
2. แนวทางการปรับเปลี่ยนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้เป็นกรม ต้องยึดและอยู่บนพื้นฐานในหลักการส่งเสริมการจัดการศึกษาตลอดชีวิตและการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยมุ่งเน้นการยกระดับคุณภาพชีวิตประชาชนทุกช่วงวัยให้มีความพร้อมและปรับตัวทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนการส่งเสริมให้ประเทศไทยเป็นสังคมการเรียนรู้อย่างยั่งยืน
3. ควรออกกฎ ระเบียบ หรือข้อกำหนด ในการส่งเสริมและพัฒนาภาคีเครือข่ายที่มีส่วนร่วมในการส่งเสริมการจัดการศึกษาตลอดชีวิตหรือการเรียนรู้ตลอดชีวิต
4. ควรจัดตั้งศูนย์หรือสถาบันการเรียนรู้เฉพาะด้านหรือเฉพาะกิจ ให้อยู่ภายใต้การกำกับดูแล สนับสนุนและส่งเสริมของหน่วยงานในส่วนกลาง

5. มีการพัฒนาและปรับหลักสูตรการจัดการเรียนการสอนหรือกิจกรรมให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบทความต้องการของผู้เรียน โดยบูรณาการของทุกภาคส่วนในสังคม เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้มีความพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาประเทศในศตวรรษที่ 21 มุ่งเน้นการปรับปรุงพัฒนาหลักสูตรควบคู่กันระหว่างหลักสูตรพื้นฐานที่จำเป็นและหลักสูตรการพัฒนาวิชาชีพหรือพัฒนาคุณภาพชีวิต

บทสรุป

จากการปฏิรูประบบราชการในปี 2545 ได้มีพระราชบัญญัติ ปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม และให้จัดระเบียบราชการกระทรวงศึกษาธิการ ให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด กระทรวงศึกษาธิการจึงมีรูปแบบการบริหารพิเศษแตกต่างจากกระทรวงอื่น เนื่องจากกระทรวงศึกษาธิการมีกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ จึงทำให้โครงสร้างของหน่วยงานภายในกระทรวงศึกษาธิการทั้งระดับส่วนกลางและส่วนภูมิภาคมีความเปลี่ยนแปลงไป จากการที่มีพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2546 ที่ประกอบด้วย 11 หน่วยงาน ซึ่งสำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน สังกัดอยู่กับสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ไม่มีฐานะเป็นกรม มีผู้อำนวยการสำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียนเป็นผู้บังคับบัญชา ต่อมาได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551 ทำให้สำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียนปรับเปลี่ยนภารกิจมาเป็นสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เรียกโดยย่อว่า “สำนักงาน กศน.”และให้ผู้อำนวยการสำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน ปฏิบัติหน้าที่เลขาธิการ กศน. ถึงแม้สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย จะเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551 แต่สำนักงาน กศน. ก็ยังคงเป็นเพียงสำนักหนึ่งในสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ที่ไม่มีฐานะเป็นกรมและไม่เป็นนิติบุคคล ไม่สามารถบริหารจัดการในเรื่องต่างๆได้ จึงทำให้เกิดความไม่คล่องตัวในการบริหารงาน มีปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ทำให้

ประชาชนทุกช่วงวัยไม่ได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน จึงได้พยายามที่จะทบทวนโครงสร้างและบทบาทหน้าที่เพื่อกลับมาเป็นกรมอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งการปรับเปลี่ยนและยกระดับให้เป็นส่วนราชการระดับกรม จะต้องอาศัยกฎหมายต่างๆ เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 54 วรรคสาม ที่กำหนดให้รัฐต้องดำเนินการให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามความต้องการในระบบต่างๆ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ตลอด ประกอบกับ มาตรา 258 จ. ด้านการศึกษา ปรับปรุงการจัดการเรียนการสอนทุกระดับเพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนได้ตามความถนัด และปรับปรุงโครงสร้างของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าวโดยสอดคล้องกันทั้งในระดับชาติและระดับพื้นที่และพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2534 และที่แก้ไขเพิ่มเติมที่กำหนดให้กรมมีฐานะเป็นนิติบุคคล ประกอบกับพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 และที่แก้ไขเพิ่มเติม และพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2546 ให้แบ่งส่วนราชการในส่วนกลางของกระทรวงศึกษาธิการ คือ 1) สำนักงานรัฐมนตรี 2) สำนักงานปลัดกระทรวง 3) สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา 4) สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน 5) สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา 6) สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา ซึ่งส่วนราชการตาม (2) (3) (4) (5) และ (6) มีฐานะเป็นนิติบุคคลและเป็นกรมตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (สำนักงาน กศน.) มีบทบาทและภารกิจที่สำคัญต่อการศึกษาของประเทศไทย ในระยะเริ่มต้นมีบทบาทเกี่ยวกับการแก้ปัญหาการไม่รู้หนังสือและปลูกฝังให้รู้จักหน้าที่พลเมืองในระบบประชาธิปไตย ต่อมาได้มีการขยายขอบเขตเพิ่มมากขึ้นทั้งการศึกษาในระบบ นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยการจัดการเรียนการสอนด้วยวิธีการที่หลากหลาย และจัดการศึกษาในทุกช่วงวัย ซึ่งในอนาคตที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี การจัดการศึกษาภายใต้แนวคิดการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย จึงต้องมุ่งเน้นการยกระดับคุณภาพชีวิตประชาชนทุกช่วงวัย การมีส่วนร่วมการจัดการศึกษาในทุกภาคส่วนสู่การส่งเสริมการจัดการศึกษาตลอดชีวิตและการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การที่จะปรับเปลี่ยนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ไปสู่การจัดการศึกษาตลอดชีวิต จะต้องมีการจัดการศึกษาทั้งในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ที่ประชาชนต้องมีความตระหนักถึงความจำเป็นในการศึกษาตลอดชีวิต ประชาชนทุกคนและทุกช่วงวัยได้รับโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมทั่วถึงไม่มีข้อจำกัดในเรื่องเพศ อายุ ร่างกาย สติปัญญา อาชีพ พื้นฐานการศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ละช่วงวัยได้รับการศึกษาที่มีความหลากหลายผสมผสานกัน โดยเน้นให้ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง จึงสะท้อนถึงความสำคัญภายใต้แนวคิดและหลักการศึกษาดูตัวอย่างแท้จริง นำไปสู่การกำหนดวิสัยทัศน์ให้การจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 – 2579 ให้คนไทยทุกคนได้รับการศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ ดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข สอดคล้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และการเปลี่ยนแปลงของโลกศตวรรษที่ 21 โดยมีเป้าหมายของการจัดการศึกษา 5 ประการ ประกอบด้วย 1) ประชากรทุกคนเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพและมีมาตรฐานอย่างทั่วถึง 2) ผู้เรียนทุกคน ทุกกลุ่มเป้าหมายได้รับบริการการศึกษาที่มีคุณภาพตามมาตรฐานอย่างเท่าเทียม 3) ระบบการศึกษาที่มีคุณภาพ สามารถพัฒนาผู้เรียนให้บรรลุขีดความสามารถเต็มตามศักยภาพ 4) ระบบการบริหารจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ เพื่อการลงทุนทางการศึกษาที่คุ้มค่าและบรรลุเป้าหมาย และ 5) ระบบการศึกษาที่สนองตอบและก้าวทันการเปลี่ยนแปลงของโลกที่เป็นพลวัตและบริบทที่เปลี่ยนแปลง เพื่อแนวทางนำไปสู่การปฏิบัติในการขับเคลื่อนการศึกษาของประเทศไทย แนวทางการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยของไทย ต้องพัฒนาและยกระดับการศึกษาเป็นการศึกษาดูตัวอย่างซึ่งตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551 กำหนดขอบเขตการศึกษานอกระบบเป็นการศึกษาที่มีระบบแต่เป็นระบบที่อยู่นอกโรงเรียนเป็นการศึกษาที่มีแบบแผน กฎเกณฑ์ หลักสูตรและวัตถุประสงค์แน่นอน และบอกได้ว่าเรียนแล้วได้อะไร รู้อะไร จบเมื่อไหร่ มีความรู้และทักษะเพิ่มขึ้นได้อย่างไรเป็นกระบวนการทางการศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อพัฒนาศักยภาพให้แก่ประชาชน เป็นการศึกษาที่มุ่งจัดให้กลุ่มเป้าหมายได้พัฒนาชีวิตและสังคม และกำหนดขอบเขตการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้

ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจาก บุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่นๆ จากขอบเขตดังกล่าว จึงมีความสอดคล้องตามแนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการจัดการศึกษาของประเทศไทยชัดเจนสอดคล้องกับกฎหมายแม่บทเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ตาม รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 54 และกรอบวิสัยทัศน์การจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 – 2579

นอกจากนั้น ตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการอิสระเพื่อการปฏิรูปการศึกษา (อกปศ.) ได้กำหนดประเด็นของการปฏิรูปการศึกษา ในเรื่องของการศึกษาตามอัธยาศัยและการศึกษาตลอดชีวิต ควรมีการขับเคลื่อนการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาตนเองและการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อรองรับการพัฒนาศักยภาพคนตลอดช่วงชีวิต ควรกำหนดสมรรถนะหลักที่จำเป็นของคนไทยในศตวรรษที่ 21 ควรจัดทำดัชนีการศึกษิตตาม อัธยาศัยของการศึกษาไทย มีการบูรณาการการดำเนินงานร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อการดำรงชีวิตและการศึกษาตามอัธยาศัยในลักษณะเครือข่ายความร่วมมือ และมีระบบการเทียบเคียง เทียบโอนคุณวุฒิทางการศึกษาตามกรอบมาตรฐานอาชีพและคุณวุฒิวิชาชีพ

จากการวิเคราะห์ห้บทบาท อำนาจหน้าที่ที่เปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศ เชื่อมโยงกันทั้งแผนระดับชาติ แผนระดับกระทรวง และแผนระดับกรม และกำหนดการจัดโครงสร้าง ควรมีการแบ่งส่วนราชการภายในของหน่วยงานให้มีขนาดที่เหมาะสม ยืดหยุ่น ลดขั้นตอน ลดความซ้ำซ้อนในการบริหารงาน ให้สอดคล้องกับบทบาท อำนาจหน้าที่ และตอบสนองต่อยุทธศาสตร์ของหน่วยงาน วางระบบการบริหารงานแบบบูรณาการให้เกิดประโยชน์สูงสุด เป็นไปตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานการจัดการศึกษาตลอดชีวิตและการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อนำไปสู่การส่งเสริมให้ประเทศไทยเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎา วรพิน และยุพิน ยืนยง. (2561, กันยายน-ธันวาคม). แนวทางการจัดการเรียนการสอนโดยใช้การคิดเชิงระบบกับความสามารถในการแก้ปัญหาทางคณิตศาสตร์. **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี**, 8(3), 119-129.
- โกวิท วรพิพัฒน์. (2561). แนวคิด “คิดเป็น” ของ ดร. โกวิท วรพิพัฒน์. สืบค้นเมื่อ 25 ธันวาคม 2561, จาก http://mediathailand.blogspot.com/2012/05/blog-post_27.html.
- ขวัญชีวี เทพพิทักษ์ และบุปผา บุญทิพย์. (2560, มกราคม-มิถุนายน). ปัจจัยที่มีผลต่อการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพื่อการเรียนรู้ของนักศึกษาชั้นปีการศึกษาจากระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ในจังหวัดเพชรบุรี. **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี**, 7(1), 115-123.
- ชนกนารถ บุญวัฒน์กุล. (2559). แนวทางการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยสำหรับประเทศไทย. **Veridian E-Journal Silpakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ**. 9(3), 984-1004.
- ณัฐกร ดวงพระเกษ. (2562, มกราคม-เมษายน). การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้เชิงรุกโดยใช้ปัญหาเป็นฐานเพื่อส่งเสริมสมรรถนะนักศึกษาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี**, 9(1), 68-78.
- นารถฤดี รักขันโท. (2558). **มาตรการทางกฎหมายในการส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย**. สารนิพนธ์ นิติศาสตร์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต.
- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553. สืบค้นเมื่อ 25 ธันวาคม 2561, จาก http://www.moe.go.th/moe/th/edlaw/index2.php?SystemModuleKey=ed_1.

- พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 216 ลงวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2515 (ฉบับที่ 22) พ.ศ. 2522. สืบค้นเมื่อ 25 ธันวาคม 2561, จาก <http://dl.parliament.go.th/handle/lirt/14983>.
- สิรินาฏ วงศ์สว่างศิริ. (2559, มกราคม-มิถุนายน). การจัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่าน. วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์, 18(1), 91-103.
- สิรินาฏ วงศ์สว่างศิริ. (2560, กรกฎาคม-ธันวาคม). การส่งเสริมการอ่านของห้องสมุดประชาชนในประเทศไทย. วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์, 19(2): 143-155.
- สุรพล นิติไกรพจน์ และคณะ. (2556). แนวทางและความเป็นไปได้ในการปรับเปลี่ยนภารกิจบทบาทและอำนาจหน้าที่ของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (สำนักงาน กศน.) ให้สอดคล้องกับแนวคิดในเรื่องการส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต. กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อัญชลี ธรรมะวิจิตรกุล. (2561). หลักการของการจัดการศึกษานอกระบบ และปรัชญาการศึกษาที่เกี่ยวกับการศึกษานอกระบบ. สืบค้นเมื่อ 25 ธันวาคม 2561, จาก <https://panchalee.wordpress.com/2009/03/28>.